

*Születésnapra**Vizi E. Szilveszter barátomnak*

Hatvanéves koromig nem hordtam nyakkendő. Nem azért, mert rühelltem vagy mert idegen volt a világnézetemtől, egyszerűen azért, mert nem szoktam hozzá. Gyerekkoromban minden legényember és férfiember gallértalan gyolcsinget vagy vászoninget viselt, amelyhez nem illett semmilyen nyakkendő. Diákkoromban sem szoktam hozzá, mivelhogy Bocskai-ruha volt az egyenruhánk, s ezen már eleve volt valami aranyszegélyű, kétágú szalag, amely helyettesítette a nyakkendőt.

Ez a diákruha kedvemre való volt, de a háború kivetkőztetett belőle. Amikor 1944 decemberében már közeledtek felénk a szovjet csapatok, minden ünneplőruhánkat egy megöregedett, de jól zárható tulipános ládában gondosan elástuk. Nem a szérúbe, nem a kertbe, hanem nagy ravaszul a tyúkólba. A földet jól elegyengettük fölötte, megtapostuk és szalmát szórtunk rá, amelyet a tyúkjaink három hét alatt elég gazdagon kifcifráltak. Jámborul azt hittük, hogy a katonák finnyások lesznek, és kétrét hajolva nem mennek be egy trágyaszőnyeggel fölékesített lebuja.

De bementek, és elvitték minden ruhánkat. 1945 őszén elég szakadtan mentem vissza Pápára. A rajtam lévő vásott öltönyöm maradt meg csupán és egy pár tankgumiból kifaragott pacskerem, azaz: sarum, és két német katonazoknim, amelyeket a nagy orosz téltre való tekintettel gyártottak még valamelyik németországi gyapjúgyárban.

Kinek is jutott volna eszébe, hogy *háborús öltözékemből* hiányzik a nyakkendő?

Így aztán nyakkendőtllenül vészeltem át a Rákosi-korszakot, a padláslesöprések idejét, az ötvenhatos forradalmat és a Kádár-rendszer gyilkos és szelíd diktatúráját. De jött a rendszerváltozásnak nevezett dilettáns fordulat, amikor 1991 decemberében közfelkiáltással választottak meg a Magyarok Világszövetsége elnökének.

Ettől kezdve nagyot fordult az élet körülöttem. Költői ténfergések helyett jöttek a hivatali órák, a kötelező találkozások, fogadások, fölszólalások és így tovább. Egyszóval: a közszereplések. A barátaim és jó szándékú tanácsadóim egy hét múlva azzal álltak elélem, hogy – ha tetszik nekem, ha nem – nyakkendőt kell hordanom. Mert egy költő járhat akár kolomppal vagy kis haranggal is az utcán, de egy komoly szövetség elnöke nem járhat kigombolt ingben, mint a laza vagányok vagy a dacoskodó értelmiségiek. Nem járhat, mert lehet, hogy hétfőn a köztársaság elnökével kell találkoznia, kedden a svéd királlyal, szerdán a gyulafehérvári érsekkel, pénteken pedig Brigitte Bardot-val, állatmentési ügyekben, s mit gondolnának rólam, ha nem úgy állok elbük, mint egy európai polgár?

Kétheti ostromuk után leginkább hazafias becsületből kötöttem nyakkendőt: ne szégyenkezzék miattam szegény, szegény Magyarország.

Ez az áldozathozatal eléggé meggyötört. Minden reggeli öltözködéskor túszerűsítést éreztem a szívem alatt: igen, igen, a nyakkendő! A tükör előtt lélegeztem egy mélyet: jöjjön ma is, aminek jönnie kell.

Körülbelül másfél év telt el, amíg új lényemmel valahogy megbarátkoztam. Hogyan? Tizenöt év után most vallom be először, hogy nyakkendő ügyben Vizi E. Szilveszter segített nekem legtöbbit. Igen, Vizi E. Szilveszter, a Magyar Tudományos Akadémia mostani elnöke.

Akkor persze még nem volt az. Tudós volt, intézetigazgató, egyetemi tanár, különös emberi jelenség. Ha bárhol megláttam, mindig az jutott eszembe, hogy Renoire, a francia impresszionizmus nagy mestere izgatottan ültette volna le egy fonott fehér székre, hogy lefesthesse. Az ifjú tudós könnyű nyári öltöny lett volna, narancssárga csokornyakkendővel és hasonló színű díszszembkendővel, mintha mindkettő a napból pottyant volna alá. A feje fölött ott csapongott volna három kékesszürke madár, hogy a tudós üzenjen valamit a végtelennek. Vajon mit üzenhetett volna? Valami olyasmit, hogy aki a világot kizárja, az magát zárja be. Legyünk hát mindenütt jelen! Ráadásul fölismerhetően. Hisz lehet egyszerre lépni, egyszerre tapsolni, de egyformán gondolkodni lehetetlen, mert nincs két egyformán működő emberi agy. Ez persze nem jelenti azt, hogy annyi *szent igazság* van, ahány ember. A sok igazság az igazság halála lenne, és helyébe a silány általánosítások kerülnének. És ezekben a győzedelmes általánosításokban, minden eredetiség elveszne.

Elmúlt évtizedeink jól belénk vésték ezeket a tapasztalatokat. A szocializmus kora előbb megváltoztatta a gondolkodásunkat, később pedig magát a gondolkodást tiltotta meg. Életfönntartónak maradtak az ösztöneink. Maradt a képzelőerőnk és a különbözőség vágya. Az ÉN önmagát megteremtő szabadsága.

Ha Vizi E. Szilvesztert láttam, vagy ha együtt voltam vele, mindig ezek a gondolatok dongtak körül. Még egy *örök igazságot* is leszűrtem magamnak, amely így hangzik: a sima nyakkendőnek nincs története, az csak létezik, mint az árnyék vagy mint a közhelyek. Ezzel szemben a csokornyakkendő csupa rejtély, csupa kihívás, az ember belső világának különös kelléke.

Amikor egy újságíró pimaszul puhatolózva azt kérdezte tőle, hogy a csokornyakkendős küllem a polgári világ tüntető eleganciája-e, a fiatal tudós kitért a kérdés elől, s elmondott egy történetet, amely beillett válasznak is. Arról szól a történet, hogy amikor egyik évfolyamtársával, Elek Gábor nőgyógyászjelölttel Győrbe utaztak s az állomásról gyalogszerrel mentek be a városba, útjuk egy szovjet kaszárnya előtt vezetett el, és két őrségben álló kiskatonára elámulva a két csokornyakkendős marslakón, hogy majdnem elejtették a fegyverüket. És ekkor erősödött meg a hatodéves fiatalemberben a remény, hogy sok csokornyakkendős partizánnal talán még a Magyarországon ideiglenesen állomásozó szovjet hadsereget is meg lehetne futamítani.

A történet szép, mulatságos, az utódok majd szórakozhatnak rajta, de meggyőződésem, hogy Vizi E. Szilveszter boldog különcködése nem a csokornyakkendő viselésével kezdődött, amely szerepet játszhatott volna a harmadik világháború kitörésében is, hanem jóval korábban. Egyenesen a születése napjával és a nevével.

Lexi barátom 1936. december 31-én született, azaz: szilveszterkor. Ezért kapja az Elek mellé második keresztnévét is. Olyan ez, mintha újszülöttként egymillió forintos takarékkönyvet kapna, holott azt se tudja, mi a takarékkönyv. De ahogy cseperedett és tárgult körülötte a világ, egy napon megtudta, hogy Petőfi Sándor is szilveszter éjszakáján született, néhány perccel éjfél után. Nem vagyok babonára hajló lélekkutató, de sokszor tapasztaltam, hogy az ilyen lélekemelő egybeesések mindenkire hatnak.

Nekem is van ilyen történetem. Tíz-tizenkét évvel ezelőtt leveszem a könyvespolcomról Eckermann *Beszélgések Goethével* című könyvét. Ahogy kinyílik a könyv, rábukkanok egy meghökkentő dátumra: 1830. február 3. Épp száz esztendővel később születtem én: 1930. február 3-án! S ahogy elolvasom Eckermann följegyzését, előnt valamiféle derű és büszkeség. Ezt írja: *Goethével ebéden. Mozartról beszélgettünk. Mint hét-éves kislányt láttam* – mondta Goethe –, *amint hangversenyt adott átutazóban. Én magam körülbelül tizennégy éves voltam, és még jól emlékszem a kis parókás, kardos emberkére. Nagy szemeket meresztettem* – fűzi hozzá a naplóiőr –, *és félig-meddig csodaszámba ment hallanom, hogy Goethe olyan idős, hogy láthatta gyerekként Mozartot.*

Mióta tudok erről az eseményről, sose magamra gondolok először a születésnapomon, hanem erre a babonás, elragadó esetre.

Gondolom, hogy Vizi E. Szilveszterben is hasonló, sőt sokkal nagyobb hatású belső történet bontakozhatott ki, amikor megismerte Petőfi életrajzát, és elolvasta egyik főművét, *Az Apostolt*, amelynek főszereplőjét a költő azért nevezte Szilveszternek, mert ő is az óév utolsó éjszakáján született, s emiatt mindenki másától különböznie kellett. Különböznie születésnapja miatt, s ebből eredően minden más miatt is. A gének meghatározó szerepe mellett az embert a körülményei is alakítják.

Persze lehetséges, hogy ez csupán póre okoskodás, egy jegenye csúcsán fönnakadt léggömb, de amikor egyik vallomását olvastam arról, hogy hogyan és miért lett orvos és tudós, meg mertem volna esküdni rá, hogy a *különbözés* első parancsának a hatására is azzá lett, amivé lett, s nem csak egy megrázó történet következményeként. 2002 nyarán arról faggatja a Magyar Nemzet újságírónöje, hogyan lett orvos és tudós, később pedig a tudományszervezés és tudománydiplomácia főrangú embere. Ő erre így válaszol: *Véletlenül lettem orvos, noha tudom, hogy véletlenek nincsenek. Meghatározó élményem volt, amikor diákkoromban Balatonakarattyán kirándultunk, és egy társam a kerékpárjával keresztülment egy kígyón. Az állat belseje kifordult, de a szíve tovább dobogott, sőt még öt óra múlva is működött... Meg akartam ismerni – mint mindennek – az okát, a magyarázatát... Később már nem volt kétséges számomra, hogy a tudomány felé indulok el, hiszen ott kaphatok választ miértjeimre.*

* * *

Ha valaki megkérdezné tőlem, mióta ismerem Vizi E. Szilvesztert, nem tudnék neki pontosan válaszolni. Bizonyára azt mondanám, hogy régóta. Holott azt kellene mondanom, hogy azóta, amióta megláttam a csokornyakkendőjét. Nem tudtam, hogy kicsoda ez a mozgékony ember, de azt tudtam, hogy nem a lehangolt, bujdosó magyarok fajtájából való, hanem a derűs lázadóéból, aki épp most állított

föl néhány társával együtt egy májusfát; vagy épp azt magyarázza a tanítványainak a folyósón, hogy a számítógép korunkban az emberi gondolkodás segédeszközévé vált, többet is tudhat, mint mi, de azt sose tudja, hogy az ÉN hogyan viselkedik például akkor, amikor a költő ilyen verssorokat ír le a papírra:

*A hideg úrön holló repül át
s a csönd kibúl. Hallod-e, csont, a csöndet?
Összekoccannak a molekulák.*

* * *

Voltak évek, amikor Vizi E. Szilveszter a tudomány területén legtöbbet idézett szerző volt a világon. Tizenkét Nobel-díjas tudósunk után ő lehetett volna a tizenharmadik. Csokornyakkendős egyéniségéhez nagyon is illett volna a tizenhármas szám.

Hányan tudnak ma erről Magyarországon? Legtöbben azt tudják csak róla, hogy alelnökskedései után másodszorra is ő lett a Magyar Tudományos Akadémia elnöke. 1825 óta immár a tizennyolcadik, ami azt jelenti, hogy elődeihez kapcsolódva még forró kézzel vehette át Széchenyi kézfogását, Arany Jánosét, Kodály Zoltánét. Hozzájuk sorolva azokat a tudósokat, akikről 2000 januárjában azt írta a világ legtekintélyesebb tudományos lapja, hogy a XX. század Budapesten született meg. Hízelgő kinyilatkoztatás, és igaz. A Nobel-díjasok mellett legalább annyi kitűnő felfedezőnk van, akik maguk is megérdemelték volna a tudományos eredményesség legmagasabb elismerését. Említsünk csak meg néhányat közülük: Neumann Jánost, Kármán Tódort, Szilárd Leót, Bay Zoltánt, Wigner Jenőt, Teller Edét. Őrölük mondja Vizi E. Szilveszter, hogy többnyire németül vagy angolul beszéltek, de magyarul gondolkodtak.

Hadd igazoljam ezt egy kivételes hatású Teller Edé-s történettel.

1992-ben a Magyarok Világszövetsége III. Világkongresszusára meghívtuk Teller Edét. Boldogan fogadta el meghívásunkat. Sőt azt is megígérte, hogy beszélni is szívesen beszél a hazai és a világ ötvenkét országából érkező magyarokhoz. Próféta nagyböjtjével odaballagott a mikrofonhoz, s beszédét így kezdte: *Drága magyar testvéreim!* 1944 történelmi rettenete óta zsidó származású magyar még nem köszöntötte így szétszóratásban és idehaza élő honfitársait. A rég hallott megszólításra több mint kétezer jelenlévő vendég ugrott föl a kongresszusi terem székeiből vagy a lépcsőkről. Sírt, tapsolt és egyetértett. Negyvenhat év után olyan történelmi katarzis játszódott le a lelkekben pillanatok alatt, amelyhez foghatót nagyon ritkán élhet át egy-egy mostoha nemzet.

Nem sokkal később, amikor már a Magyar Kultúra Alapítvány elnöke voltam, arra kértem Teller Edét, hogy vállaljon velünk kuratóriumi tagságot.

– Vállalom – mondta. – Használjatok, ha hasznotokra lehetek!

A kuratóriumi ülések zömét többnyire akkor tartottuk, amikor ő Magyarországon tartózkodott. Általában a Várban lévő Hilton Szállodában szállt meg, s így a Szentháromság téri székházunk pár száz lépésre esett hotelszobájától.

Egyik kuratóriumi ülésünkre ketten érkeztünk meg, mindenkit megelőzve. Maradt tíz-tizenöt percünk egy kis személyes eszmecsereére. Ez a beszélgetés életem felejthetetlen élménye marad.

– Azt hallom, Sándor, hogy te afféle író és költő vagy.

– Így szoktak emlegetni – mondtam neki szemérmesen.

– Ha ez igaz, mondd csak határozottabban. Költők nélkül sivatagosabb mindig a világ. Elárulok neked valami érdekeset az életemből. Én 1908-ban születtem Budapesten. A Trefort utcai gimnáziumban érettségiztem. Aztán mentem a Műszaki Egyetemre. Egy évig jártam csak itt Pesten, aztán a karlsruhei főiskolára iratkoztam át. Később Lipcse következett, a Heisenberg irányításával működő egyetemen, ahol az elméleti fizikába mélyedtem el. Arany Jánost még a gimnáziumban szerettem meg, de Ady Endrét legmélyebben akkor, amikor távol voltam Magyarországtól. A költészet és a nyelv lett a hazám, a biztonságom. És szinte észre se vettem, hogy Ady lett a legfőbb csiholóm. Ady olyan magyar nyelvet teremtett, amilyen se előtte, se őutána nem volt. És már nem is lesz soha. De én tökéletesen értettem őt. Igen, igen, lángész volt az istenadta.

*Valamely Isten-fejen állok,
Mert így bírom a bírhatatlant,
Mert így bírom el a szívemet,
Ezt a jó és mégis rossz katlant.*

– Melyik költő tud így beszélni? – kérdezte tőlem és magától is. – Na, és a szimbólumrendszerei!

*A Hóvár-bércek alatt
Babonás bércek alatt
Zuhog le holdfényes, nagyerdőn
Ott zuhog a szerelem patak
Ott zuhog pallótlan háttal
Egy mélyvízű hegyi patak.*

– Olyan táj ez, amilyen nincs a térképen. De az agyban, az idegsejtekbén, a látomásainkban ott van. S amikor rádöbbenünk, hogy a szimbólumok sokasága és távoli képzeteké összeadódik, azt éljük át, hogy sokkal, de sokkal több szellemi és érzelmi energia szabadul föl az ilyen versekből, mintha szép realista verseket olvasnánk. Megismétlem, több energia! És mikor ezt megértettem, egy új fölismerés villámlott át rajtam. Mégpedig az, hogy energiát nemcsak maghasadással lehet előállítani, hanem magfúzióval is!

Ámulva néztem a rokonszenves lángelmére:

– Mester, ebből lett a hidrogénbomba?

– Ebből is! A magfúzióból. De érdemes gyorsan megjegyezni, hogy szerencsére ezt a bombát nem dobták le. De ha gondolkodtok, arra kell gondolnotok,

hogy az első sebet a magyar '56 ejtette a Szovjetunión, a lidérces félelem azonban, amelytől meghátrált, a hidrogénbomba volt.

* * *

Irodalom és tudomány? Ennek a kettőnek a viszonyáról Vizi E. Szilveszter is sokszor nyilatkozott. Egy helyütt azt mondja, az én értelmezésemben: *Gondolkodni csak az tud, aki anyanyelvét kiválóan ismeri és használja... A szüleinktől megtanulhatunk beszélni, de a nyelvet teljes gazdagságában csak íróink és költőink taníthatják meg nekünk. Ha valamelyik tudós azt mondja, hogy az emberi agy a végtelenség egyik metaforája: minden lehetséges kifejezést, jelzót, pontosítást ismernie kell ehhez az állításhoz, minden logikai folyamatot, sőt azt is, ami a logikán túl van. Másutt pedig arra céloz, hogy a természettudomány igazi határa az ember.*

Most már csak az a kérdés, hogy az ember határa hol van?

A haláltér szomszédságában – állítják sokan. Nemcsak a költők és a filozófusok, hanem már a tudósok is. Van, aki az ózonpajzs szétroncsolódásában látja a veszélyt, mások a szellemi sivatag gyors térfoglalásában, amely a társadalmi sivatagosodásban nyeri el visszafordíthatatlan kietlenségét. Hiszen a sivatag nem más – mondja Jean Baudrillard francia gondolkodó –, mint a kultúra elragadtatott kritikája, illetve az eltűnés elragadtatott formája. Bírálát ez? Vagy már lázadás? Vizi E. Szilveszter tudósi ars poeticája úgy foglalható össze, ahogy Paul Valéry az esztétikák természetét egyszer s mindenkorra meghatározta: *Fontos, hogy a keletkező új megfelelően azoknak a követelményeknek, amelyek már korábban is voltak.*

Sajnos, azt tapasztaljuk, hogy nem felel meg. A világvárosokat már nem természeti környezet veszi körül, hanem az ember által teremtett mesterséges környezet. A tengerek lassan elmocskosodnak, s fertőző, beteg tengerekké válnak. A tudósok nagy része látja ezt a folyamatot, és mégsem áll le, illetve nem indul másfelé. A fizikus azt mondja, hogy olyan izgalmas a fizika, miért is hagynám abba? Ugyanezt mondják a klónozásba belemámorosodott biológusok, kémikusok és a többiek. Pedig nem ártana rövid időre megállni a hármas útnál, s eldönteni, merre kéne elindulnunk a harmadik évezred elején.

A tudás hídjai című könyvében Vizi E. Szilveszter többször is elmondja egyik alapvető gondolatát, amely így hangzik: *A komoly felfedezések szükségképpen a tagadásban nyilvánulnak meg, mivel többnyire ellentmondanak a fennálló nézeteknek.* Nagyön örülnék, ha véleményét a főntebb elmondott aggodalmakra is kiterjesztené.

* * *

Másfél éves depresszióm és pánikbetegségem idején két orvos is elmagyarázta, hogy milyen felfedezéssel járult hozzá Vizi E. Szilveszter az emberi agy teljesebb megismeréséhez és ezáltal a gyógyításához is. Az 1980-as időkig azt gondolták az agykutató tudósok, hogy az agyban kis chipekkel kapcsolódik egymáshoz harmincmilliárd idegsejt, s ez biztosítja az emberi agy működését. Vizi E. Szilveszter koraszakos felfedezése az volt, hogy nemcsak ilyen közvetlen kapcsolási rendszerek vannak az agyban, hanem kémiai anyagok szabadulnak föl benne, és az agysejtek

között messzire eljutva képesek hosszú időre befolyásolni más idegcsoportok működését, melyeket lelki okok is megzavarhattak.

Betegségem hónapjaiban sokat gondoltam rá, mert tudtam, hogy sok-sok át-tétel révén ő is gyógyít engem.

* * *

A hetvenedik évébe lépő tudós barátom követhetetlenül fiatal és életerős. Mindenütt ott van, ahol a tudósnak és a közéleti embernek ott kell lennie. Még nemzetközi autonómiakonferenciát is rendez az Akadémián, mert tudja, hogy önállótlanáguk miatt sokkal sebezhetőbbek az emberek.

Némelyek szemére vetik, hogy a politikai reumasok csoportjaival már rég le kellett volna számolnia az Akadémiának. Igaz! De 1989-ben és '90-ben mi is egy új Magyarországról álmodtunk, de még mindig küzdünk érte. Amíg ezt az elképzelt Magyarországot nem sikerül megteremtünk, addig az Akadémia is vergődni fog.

Hetvenedik születése napjára küldök neki egy sima fehér lapra írt mondatot:

A nemzet igazi ereje: a tudománya és az erkölce.

Nem kell odaírnom a sor alá, hogy ki mondja ezt. ☒